

TREBALL FINAL DE GRAU EN MESTRE D'EDUCACIÓ PRIMÀRIA

**VILAFRANCA, UN TRESOR EDUCATIU.
PROPOSTA DIDÀCTICA PER A L'EDUCACIÓ PRIMÀRIA**

Alumne: Garcia Colomer, Víctor

Tutor UJI: Gil Noé, José Vicente

Àrea: Didàctica de les Ciències Socials

Curs acadèmic: 2019/2020

INDEX

RESUM

1. INTRODUCCIÓ I JUSTIFICACIÓ DE LA TEMÀTICA.....	4
2. MARC TEÒRIC I ESTAT DE LA QÜESTIÓ.....	7
3. METODOLOGIA.....	12
4. PROPOSTA - RESULTAT.....	15
5. CONCLUSIONS.....	22
6. BIBLIOGRAFIA I WEBGRAFIA.....	23
7. ANNEXOS.....	25

AGRAÏMENTS

M'agradaria agrair als meus pares la passió que m'han inculcat des de sempre per la cultura i el patrimoni que regeix el meu poble, Vilafranca. Sense cap dubte ells han sigut la font d'inspiració més gran que he tingut. I a Bea i a Marc, per demostrar-me que en aquest món tan gran en què vivim són les petites coses les que més importen. Ells m'han fet veure, que viure en una petita localitat amb risc de despoblació potser genera una mancança de serveis, però ens fa estimar molt més la terra i allò que ens envolta. Gràcies.

I per últim, naturalment, gràcies Vilafranca. Gràcies per ensenyar-me tots els tresors que amagues, gràcies per fer-me sentir un privilegiat. Perquè com deia Vicent Andrés Estellés, "Assumiràs la veu d'un poble, i serà la veu del teu poble, i seràs per sempre, poble". Aquest poble que em fa sentir seu i que sempre serà EL MEU POBLE.

RESUM

Vilafranca és una localitat envoltada de tresors educatius que quasi mai s'utilitzen, per tant, fer ús d'ells, reivindicar-los i potenciar-los pot ser una eina fonamental en aquesta lluita contra la despoblació. El patrimoni i la riquesa rural que envolten aquest poble d'Els Ports són instruments educatius quasi infinits que han de ser utilitzats com a continguts i complements del currículum d'Educació Primària. La proximitat i l'interés que aquests poden generar en els alumnes, són difícilment equiparables a continguts i materials externs.

A més, donar valor a allò que ens envolta és el primer pas que cal donar per a lluitar contra el despoblament. Educar valorant allò que tenim al nostre voltant és fonamental per poder potenciar-lo i crear recursos laborals perquè la gent pugui subsistir en aquest territori rural en perill d'extinció. Com va dir Nelson Mandela, "*L'educació és l'arma més poderosa que es pot utilitzar per canviar el món*". Per tant, utilitzar aquesta eina, però sobretot fer-ne un bon ús d'ella és fonamental si volem educar una societat que valore molt més aquest entorn màgic que moltes voltes ha sigut oblidat.

Els mars infinits de pedra seca, els abrics de pintures rupestres de la Volta Espessa i La Ferranda, una orografia tan característica, l'ermita de Sant Miquel o la Rambla de les Truites amb un pont medieval del segle XIII que parteix per la meitat la província de Terol i la de Castelló, només són alguns dels tresors que aquesta terra amaga.

Utilitzar-los en la zona com a eina d'aprenentatge, fonamentar el seu ús i dotar de la informació necessària a aquests recursos per a introduir-los en l'educació en un entorn pròxim, provocaran una millora notable tant en l'aprenentatge competencial de la matèria com en el coneixement del territori que envolta a aquests alumnes.

PARAULES CLAU: despoblació, metodologia activa, educació rural, patrimoni, entorn pròxim

1. INTRODUCCIÓ I JUSTIFICACIÓ DE LA TEMÀTICA TRIADA

En aquest TFG s'intentarà utilitzar l'entorn rural com a eina d'aprenentatge, i per aconseguir aquest objectiu serà primordial conèixer la zona on s'ha de donar classe. Per tant, es buscarà donar raons per treballar amb els recursos que envolten a cada localitat.

Com ja ha estat demostrat en una activitat participativa anomenada *El territori com a escola: les escoles rurals i el patrimoni històric* entre l'Escola l'Alber i la ZER del Montsec, a Catalunya, la creació d'una situació d'aprenentatge a partir del passat d'una localitat, de les seues restes patrimonials i del seu entorn local, permeten superar l'aïllament «amb què tot sovint són tractats els temes històrics, convertint-los en sabers útils, necessaris per a actuar, superant una possible manca d'interès de l'alumnat per aprendre, tot donant així sentit al saber.» (Marsol, Seuma, Bardavio, et al., 2012, p.145). Mitjançant aquesta investigació, s'ha pogut comprovar que utilitzar elements característics del seu patrimoni i medi rural pot provocar un interès i una comprensió dels continguts que segurament siga impossible aconseguir amb materials aliens als xiquets. Per tant, en aquest procés d'innovació, utilitzar els elements propis de la Vilafranca i el seu entorn, desaprofitats educativament fins ara, és fonamental per donar-li un valor a aquest patrimoni. En Espanya, i més concretament en Vilafranca, tenim un gran potencial, tant cultural com natural, però no dediquem els recursos suficients ni per la seua difusió, ni per l'educació patrimonial (Ossenbach, 2010).

Així doncs, aquesta proposta busca orientar la docència als infinits recursos educatius que envolten la localitat. En aquest cas està orientada cap a la matèria de les Ciències Socials i localitzada en Vilafranca. Però, cal ampliar horitzons, tant geogràfics com acadèmics. S'ha d'afrontar la necessitat de millorar l'educació i buscar les eines necessàries per a aconseguir-ho, i utilitzar l'entorn com a mitjà d'aprenentatge pot ser una eina motivadora molt interessant en aquest àmbit. En els últims anys la legislació educativa espanyola ha posat més interès en els diferents enfocaments educatius del patrimoni i aquestes ferramentes han demostrat que l'educació és una disciplina imprescindible en la gestió d'aquest, ja que permet connectar d'una forma molt més directa aquest patrimoni amb la societat, des d'un sentit econòmic, cultural, social i sobretot, identitari. (Fontal, 2017)

D'altra banda, aquest treball de fi de grau, també busca ser una investigació base per a posteriorment poder portar-ho a terme en una aula. Per aconseguir-ho és essencial centrar aquesta proposta en una localització concreta, ja que permetrà valorar d'una forma molt més exhaustiva tots aquells elements útils per l'aprenentatge. Vilafranca, una localitat de muntanya situada a la comarca d'Els Ports, al nord de Castelló, que es troba a 1125 metres sobre el nivell del mar i té uns 2200 habitants, serà l'espai geogràfic en què es centrarà aquesta proposta.

A través de les paraules de Paco Tortosa i el seu llibre *Vilafranca. Un mar de pedra seca a mil metres d'altitud* es pot observar la infinitat de racons màgics que amaga aquesta localitat.

Benvingudes i benvinguts a Vilafranca, a les ribes i voreres del riu Montlleó i a la rambla de les Truites, als encontorns vertiginosos del barranc de la Fos, al recer històric de la plaça de l'Església, al portal de Sant Roc, als mosaics de camps emmarcats per a pedra en sec, als horts i fonts de la Teuleria... Bona estada i bon passeig, amics, per la vila entre meravelloses mostres

d'arquitectura modernista i medieval. Passegem per terres de muntanya inversemblants, per territoris que semblen un mar de pedra seca a més de mil metres d'altitud. (Tortosa, 2013, p. 17)

Aquests elements del patrimoni que nomena l'autor en aquest fragment de la introducció del llibre, ja permeten fer-se una idea d'aquest poble i el seu entorn. Factors imprescindibles en l'educació dels xiquets d'aquests.

Utilitzar aquesta localitat com a fonament de l'aprenentatge del currículum de l'Educació Primària en Ciències Socials, i com a element d'unió entre els diferents continguts, ha de ser fonamental per millorar la qualitat educativa i portar a terme correctament aquest projecte. «Actualment la població rural representa el 70% de la població mundial i les desigualtats entre el camp i la ciutat constitueixen un obstacle important per al desenvolupament sostenible... » (Peirano, Puni i Astorga, 2015, p.53) No obstant això, en Espanya, el medi rural comprén el 84,1% del territori però només un 16,2% de la població resideix en aquest medi. (Ministeri d'Agricultura, Pesca i Alimentació, 2019) Així doncs, és fonamental adaptar la metodologia a la zona on es porta a terme i a les característiques pròpies de l'alumnat, ja que tota metodologia té diferents característiques, i es pot aplicar de diferent forma segons les circumstàncies (Amílcar, 2018). En un món on totes les decisions es solen prendre en les ciutats, adaptar l'educació rural al seu entorn per millorar la seva qualitat i oferir als seus xiquets una formació qualitativa, és imprescindible si es vol caminar cap a una societat més justa.

Representar Vilafranca i la seva orografia en el mapa, treballar el seu clima i condicions meteorològiques, les formes de relleu que l'envolten, o la indústria i agricultura que predominen en la localitat són alguns dels continguts del currículum que podríem treballar utilitzant el seu entorn rural i patrimoni.

A més, aquest procés de formació no només té la finalitat de potenciar aquests espais i indrets extraordinaris, ja que introduir aquests elements en l'educació dels alumnes té com a principal objectiu construir una educació de qualitat. Aquesta qualitat educativa ha agafat un paper molt rellevant en els últims temps, ja que la formació intel·lectual és la base de tota societat. En aquest sentit, i amb la finalitat de millorar aquesta societat globalitzada en què es viu hui en dia, les Nacions Unides han creat una Agenda 2030 sobre el Desenvolupament Sostenible. En ella han inclòs 17 objectius fonamentals entre els quals es troba la destacada educació de qualitat. Un punt rellevant d'aquest objectiu diu «D'aquí a 2030, cal assegurar que tots els alumnes adquireixin els coneixements teòrics i pràctics necessaris per a promoure el desenvolupament sostenible...» (ONU, 2015). Per tant, cal ajudar a tots els alumnes a valorar allò que els envolta, a respectar i a treballar per millorar el seu medi. Un primer pas per aconseguir-ho, pot ser crear oportunitats de treball a través del desenvolupament sostenible de l'entorn o lluitar contra la despoblació dels entorns rurals potenciant el coneixement del patrimoni, utilitzant-lo com a element motor del creixement de la zona.

A més, aquest fragment també nomena un fet essencial en la recerca d'una educació qualitativa, i és el fet d'adquirir coneixements teòrics però també pràctics. Aquests últims, moltes voltes són els més oblidats en una educació teoritzada com la de hui en dia. Així que, treballar

l'entorn, tindre l'oportunitat d'observar-lo de prop, i potenciar-lo, permetrà una millora significativa en aquesta formació pràctica.

Tampoc s'ha d'oblidar el paper de l'educació en la lluita contra la despoblació. Aquesta que es succeeix a comptagotes però va deixant grans empremtes en les petites localitats de la comarca d'Els Ports. Des del Fòrum de la Nova Ruralitat s'està lluitant per revertir aquesta mancança de serveis, d'oportunitats i de recursos que sofreixen els pobles de l'interior. Després de diverses investigacions i interpretacions han arribat a una conclusió.

Si fem un diagnòstic lliure de prejudicis de les causes principals que estan provocant aquest èxode juvenil, veurem que es tracta d'un fenomen social determinat per la gestió que es fa del territori i per tant, en tant que social (no natural) és un fenomen reversible. És a dir, la condició bàsica perquè es pugui revertir el despoblament rau a canviar la manera de governar i gestionar el territori valencià. (Fòrum de la Nova Ruralitat, 2019).

Així que crear les condicions i formar als alumnes per conèixer el territori que els envolta permetrà que, amb les inversions pertinents, el jovent es puga quedar a la terra que estima, rodejats d'un entorn màgic que coneixen i que els ha proporcionat una educació i formació de qualitat. Així doncs, cal donar valor a allò que ens rodeja, no serveix de res mostrar i ensenyar els elements del nostre patrimoni com simples factors magnífics que constitueixen una terra. Cal sentir-los, cal gaudir-los i cal fomentar-los. Com diu Francisco J. Guerra Rosado *Nutri*, biòleg i especialista en Interpretació del Patrimoni i educació ambiental, «la interpretació del patrimoni és l'art de revelar in situ el significat del llegat natural, cultural o històric, al públic que visita eixos llocs en el seu temps d'oci» (Guerra citat en Martín, 2003, p.25). Per tant, donar consciència als alumnes, fer-los valorar el nostre territori, potenciar-lo com a instrument educatiu i fomentar-lo com a possible generador de treball en el futur, pot permetre la millora de diversos factors que s'han d'afrontar imprescindiblement. Aquests són la lluita contra la despoblació i la generació de recursos laborals i econòmics en les zones rurals; la millora de la qualitat educativa en els pobles de l'interior, desproveïts dels recursos que si tenen les zones superpoblades; i el coneixement del medi que els rodeja, així com la valoració d'aquests.

Per últim, la identificació de l'alumnat amb el seu entorn, el sentiment de pertinença i la sensibilització dels alumnes sobre l'entorn rural i màgic que els envolta, i a més, la necessitat de cuidar-ho i de respectar-ho, són d'una importància capital a l'hora de lluitar contra una modificació constant del nostre territori que l'està debilitant exponencialment. Aquest sentiment de pertinença és imprescindible en el procés d'ensenyança-aprenentatge. Per tant el professorat ha de saber orientar els programes de valoració i difusió del patrimoni local per a sensibilitzar e identificar a l'alumnat en aquest procés. (Castro i López, 2019)

L'ONU també destaca aquest fet en la seva Agenda 2030 en dos objectius imprescindibles, la millora de la vida d'ecosistemes terrestres que remarca en el seu objectiu concret 15.4. «Per a 2030, vetllar per la conservació dels ecosistemes muntanyencs, inclosa la seva diversitat biològica, a fi de millorar la seva capacitat de proporcionar beneficis essencials per al desenvolupament sostenible.» (ONU, 2015); i la lluita contra el canvi climàtic com remarca en el seu objectiu concret

13.3 «Millorar l'educació, la sensibilització i la capacitat humana i institucional respecte de la mitigació del canvi climàtic, l'adaptació a ell, la reducció dels seus efectes i l'alerta primerenca.» (ONU, 2015)

Per tant cal sensibilitzar a l'alumnat, educar-los a través del respecte del medi natural que els envolta i potenciar totes les eines del nostre entorn per millorar l'educació de tots els alumnes.

2. MARC TEÒRIC I ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Respecte al marc teòric de l'entorn Vilafranquí cal destacar quins aspectes poden ser útils en la docència de les Ciències Socials a l'Educació Primària. Per tant, i per adaptar els continguts curriculars d'Educació Primària als diferents aspectes de l'entorn, patrimoni o a algun fenomen característic de la localitat, cal modificar-los, seguint el currículum establert, creant una relació amb aquest entorn i concretant nous criteris d'avaluació pertinents a les activitats programables per a cada aspecte i activitat.

El patrimoni no té una definició ni una visió objectiva, té el valor que li atribueixen les persones (Fontal, 2016). Per tant, treballar aquest valor de la proximitat i el sentiment de pertinença a través de l'educació és fonamental per donar-li una definició subjectiva a aquest patrimoni.

Treballar des d'aquesta proximitat i renovar-se constantment genera una gran quantitat de treball per al professorat docent degut als recursos que s'han de programar, però des d'un punt de vista de l'alumnat, es pot comprovar que treballar la gran quantitat de continguts del currículum a través de l'entorn que el rodeja, pot augmentar significativament el seu interès i per tant la seva formació tant intel·lectual com personal, tal com es demostra en l'article *El patrimonio local como herramienta educativa* del professor i tesista (paraula utilitzada en Bolívia, Xile i Mèxic per a referir-se a l'estudiant que elabora una tesi per a l'obtenció d'un títol universitari) Carlos Ernesto Miranda Carvajal, del programa de Magisteri en Avaluació Educacional de la Universitat de "Playa Ancha" a Xile.

És important buscar la forma de determinar el nivell d'efectivitat escolar de les escoles basant-se, ja no en el nombre d'alumnes matriculats en una escola, sinó prestant especial atenció a les característiques especials que fan que els estudiants puguin aconseguir l'èxit acadèmic. (Miranda, 2017, p.26)

Per tant, tenint en compte aquestes especials característiques de Vilafranca i el seu entorn local, són molts els aspectes del patrimoni i els fenòmens característics de Vilafranca que es poden relacionar amb els continguts del currículum d'Educació Primària.

El primer aspecte que es podria treballar en l'Educació Primària és la representació de l'espai geogràfic de Vilafranca, tant el mapa de la localitat com el del seu terme municipal, ja que permetria analitzar els diferents aspectes característics del seu entorn així com la distribució de la localitat. Aquest primer aspecte es podria treballar tenint en compte els continguts curriculars relacionats en la representació cartogràfica i geogràfica d'un territori i la seva interpretació, utilitzant les TIC com a ferramenta fonamental.

Un altre aspecte de Vilafranca que pot resultar molt útil en l'aprenentatge de les Ciències

Socials dintre de les aules d'Educació primària en el context local i comarcal és el seu oratge i clima característic. Vilafranca compta amb un clima mediterrani, però degut a la seva altitud sobre el nivell del mar també presenta trets característics del clima continental. A més, aquesta petita localitat de l'interior de Castelló té una característica molt especial que el diferencia de la majoria de pobles i és que al trobar-se en un "clot" es produeix una situació d'inversió tèrmica freqüentment, cosa que determina un clima especial.

Situada a 1125 metres sobre el nivell del mar, Vilafranca sol tenir hiverns freds i poc plujosos, encara que alguna nevada sol fer acte de presència en aquest període. Els estius, en canvi, solen ser càlids i plujosos, amb episodis de pluges torrencials ocasionalment. Les temperatures mitjanes de la localitat són d'uns 5°C a l'hivern i d'uns 18°C a l'estiu. Per tant, tots aquests aspectes, i d'altres més concrets que es podrien treballar per l'alumnat, permetrien estudiar i entendre diferents continguts del currículum relacionats amb aquesta temàtica com són els tipus de climes que hi ha, els elements del temps meteorològic, interpretar mapes del temps de la localitat, i d'altres continguts relacionats amb el clima i l'oratge que es podrien concretar amb el de la localitat.

El tercer element que es podria treballar dintre de l'aula de primària podrien ser els diferents corrents d'aigua dolça que podem trobar al terme de Vilafranca. Aquest, compta amb el riu del Montlleó, la rambla de les Truites, que té el tret característic què està situada just enmig de la frontera entre la província de Castelló i la de Terol; i diferents "naixements" d'aigua. Aquests afloraments d'aigua dolça s'anomenen ullals, i en Vilafranca, han agafat aquest nom com a propi, i han anomenat el "naixement" més característic de la localitat com el Naixement d'Els Ullals. Aquests elements característics dels corrents d'aigües dolces poden permetre als xiquets d'Educació Primària estudiar els diferents components de la hidrosfera, el procés del cicle de l'aigua, treballar els diferents trams d'un riu i poder veure clarament les diferències entre un riu i una rambla, entre d'altres.

Respecte al relleu característic del terme de la localitat vilafranquina, són molts els elements que es poden treballar dintre de l'aula de Primària i que poden permetre una millora significativa en l'aprenentatge dels alumnes. El terme de Vilafranca, al trobar-se en una zona d'interior, es troba envoltat de muntanyes, on destaca especialment el Tossal dels Montllats, situat a 1643 metres sobre el nivell del mar, el que el converteix en el quart cim més alt de la Comunitat Valenciana. Un altre element característic de la localitat és el barranc de La Fos. Situat al sud de la localitat, aquest barranc just comença al costat de la localitat marcant un accident geogràfic molt marcat on acaba l'altiplà en què està situada Vilafranca.

En aquest altiplà, i seguint el marge d'aquest barranc, Vilafranca es nodreix de llargs camins rurals que porten a les diferents parcel·les on la gran majoria del veïnat tenen "bancals" on planten els seus petits cultius per al consum propi. Aquests senders i "bancals" estan dividits per milers de parets de pedra en sec, construïdes pels avantpassats dels vilafranquins, que caracteritzen aquesta zona.

La pedra seca és una tècnica de construcció tradicional i popular que es fa a través de pedres

que s'encaixen sense cap tipus de ciment. Per tant, la correcta col·locació de les pedres és essencial, i aquest bloc de pedres ben posades és el que dóna estabilitat i solidesa a aquestes parets, barraques i casetes. Les construccions de pedra seca es van convertir en 2018 en Patrimoni Cultural Immaterial de la Humanitat per la Unesco.

Respecte al terme vilafranquí, també hi ha un fet característic que podria resultar molt útil dintre de les aules, i és que en l'entorn de Vilafranca podem trobar dos abrics de pintures rupestres. Aquests dos abrics s'anomenen Abric de La Ferranda i Abric de la Volta Espessa. Les investigacions que s'han realitzat a ambdós abrics, han donat a aquestes pintures rupestres uns 7.000 anys d'antiguitat. Per tant, poder visitar aquestes pintures, treballar els trets característics, poder observar els fets dibuixats, situar-les en l'època de la prehistòria a les quals pertanyen i, conseqüentment, treballar els trets característics de les diferents etapes de la prehistòria a través d'unes pintures rupestres podria provocar un augment en interès de l'alumnat.

La vida en Vilafranca també és un fet que es podria aplicar a la docència, ja que hi ha trets que poden ser relacionats amb facilitat amb els continguts de les ciències socials en l'educació primària i que poden permetre una millora en l'aprenentatge dels alumnes.

Les institucions característiques de la localitat com l'ajuntament o la Mancomunitat d'Els Ports, i les associacions i col·lectius locals com el C.F. Vilafranca, la mítica Unió Musical de Vilafranca o l'associació de Pensionistes Francolí, entre molts altres, són factors locals que ens permeten treballar els diferents àmbits de participació ciutadana o les institucions pròximes a l'alumnat.

A més les poc més de 2000 persones que viuen a la localitat fan de la despoblació com un element d'estudi necessari. Els factors de rics front aquesta despoblació, la manca d'oportunitats laborals per al jovent, el consegüent envelliment de la població, i la dificultat de mantindre la indústria en l'interior per la falta de finançament i inversions en les zones rurals són elements acadèmics que poden provocar un interès molt gran per part de l'alumnat.

Així doncs, també es poden treballar les principals activitats econòmiques de la localitat. Principalment, trobem l'empresa tèxtil Marie Claire S.A. que dóna treball a més de 400 persones de la localitat i dels pobles del voltant, però també podem trobar el petit comerç local, l'empresa serradora Maderas HRH, l'agricultura de secà i la ramaderia extensiva de vaques i ovelles, encara que també podem trobar granges de porcs i conills.

La comparació de les activitats econòmiques a l'interior amb les de la costa, la falta d'inversió que provoca la immigració de la població cap a zones amb més possibilitats de treballar i d'altres factors, són continguts curriculars que es podrien estudiar des de l'àmbit local creant una formació de l'alumnat en allò que representa la vida rural, la lluita contra aquesta despoblació i la creació de noves oportunitats laborals en les zones interiors.

Caldria destacar també els diferents elements arquitectònics i artístics vilafranquins. Les diferents cases modernistes, l'Església de Santa Maria Magdalena, el magnífic Retaule a Sant Miquel de Bernat Serra, l'antic Ajuntament de Vilafranca dels segles XIII - XIV, el Portal de Sant

Roc, el pont gòtic de La Pobla de Bellestar o l'antic Col·legi de la Consolació de l'any 1901, podria permetre a l'alumnat a estudiar els diferents usos d'aquests edificis i monuments històrics, a més de valorar el gran patrimoni que ens envolta.

Per últim, visitar els diferents museus de la localitat, endinsar a l'alumnat en temps passats, i utilitzar-los com una eina imprescindible en l'aprenentatge de les Ciències Socials i més concretament de la geografia i la història de la zona, és fonamental en aquest procés de buscar una millora de l'educació a través dels elements de l'entorn i del patrimoni que els rodegen. Són molts els elements patrimonials de la localitat que es podrien relacionar i treballar en els diferents cursos d'Educació Primària. Per tant, innovar és fonamental si es vol mantindre viva la flama de la motivació en l'alumnat. «Les habilitats que els estudiants necessiten per a contribuir eficaçment a la societat i donar resposta a les demandes del món del treball estan canviant constantment, però els sistemes educatius no segueixen sovint el mateix ritme.» (Camacho, 2018, p.18).

Oblidar, deixar de banda, no aprofitar uns recursos naturals, patrimonials i culturals que envolten la localitat on s'estudia no són adients amb aquesta educació innovadora que ha d'evolucionar de la mà de la societat. I més fer-ho d'una forma sostenible, donant-li un valor real i únic, i aprofitant-lo per desenvolupar una educació inclusiva on totes les diferències enriqueixin, és imprescindible per assolir aquests objectius de desenvolupament sostenible (ODS) en la societat.

Tanmateix, la xacra de la despoblació flueix sobre Vilafranca i la comarca d'Els Ports els últims anys. El món rural ha sigut abandonat tant per les administracions com per una població que per falta de treball i manteniment econòmic ha hagut d'emigrar cap a les grans urbs per construir una nova vida lluny del seu lloc d'origen. Aquest fet ha desproveït moltes zones dels més bàsics dels recursos, i fins i tot ha deixat sense col·legis a moltes localitats petites, que han de desplaçar-se cada dia al poble més proper per poder formar-se i educar-se. Potenciar aquest paratge espectacular, utilitzar-lo com a creador de llocs de treball i retornar la vida a aquestes localitats que prenen d'un fil és fonamental, també, per viure en una societat on tots els seus habitants tinguen els mateixos drets i privilegis. A més, educar des de contextos amb poca població permet conscienciar als futurs adults de la importància que té aquesta lluita, i les implicacions socials que això comporta.

En diferents articles i treballs s'ha investigat la importància de treballar l'entorn, el patrimoni i els factors característics d'una zona com a eina d'aprenentatge. I a més, en molts d'ells s'ha demostrat que aquests elements afavoreixen l'aprenentatge i la implicació de l'alumnat en aquest procés.

En aquest procés el factor motivador marca la diferència, ja que en aquest canvi metodològic d'un mètode passiu a un mètode actiu on l'alumne és el protagonista, es produeix un canvi significatiu en l'aprenentatge. (Domínguez, Lòpez, 2014). Igual com ja s'ha fet en diferents investigacions, aquest treball de fi de grau busca donar importància al patrimoni, a l'entorn i als factors característics d'una zona en l'educació dels alumnes d'aquesta. I més concretament, aquest TFG busca orientar-se en una localitat concreta, Vilafranca. Un poble de l'interior de Castelló determinat per unes característiques molt especials que afavoreixen una educació i formació en les

Ciències Socials enfocada en l'ús del seu patrimoni i entorn. Per contextualitzar l'educació en el medi rural cal relacionar les opinions dels mestres, dels alumnes i també de total la comunitat local sobre el rol de l'educació en aquest món rural, ja que aquesta posseeix unes característiques úniques que només es poden observar des d'una percepció propera i localitzada (Miranda, 2017).

A més, aquesta percepció propera i real permet enfocar l'educació cap a les diferents casuístiques de cada zona. Més concretament, en el cas de Vilafranca i la comarca d'Els Ports cap a la lluita contra la despoblació que sofreixen moltes zones rurals d'Espanya i les implicacions socials que aquest fet comporta. «Si es continua amb un model escolar "urbanocèntric", irremeiablement la despoblació, el desarrelament i l'escola rural estaran condemnats a trobar-se.» (Benito, 2013, p.68) Per tant, cal lluitar per adaptar l'escola rural a les característiques específiques de cada zona i fugir d'aquest model educatiu centralitzat. Així doncs, és fonamental adaptar cada investigació a la concreció de cada espai, ja que és l'única forma de treballar a través d'aquesta realitat més concreta.

La major part dels articles citats es centren en una visió global de zones més extenses en el món rural, i per tant aporten una visió generalitzada d'aquesta xacra. Concretar permet observar la infinitat de recursos que poder arribar a sorgir d'una zona concreta. Així doncs, aquest TFG busca demostrar que la utilització dels recursos del nostre voltant, en aquest cas orientats a les Ciències Socials, però també en altres matèries, pot crear un major interès per part de l'alumnat, i per tant, una millora en la comprensió dels continguts acadèmics per la relació dels mateixos amb l'entorn dels propis alumnes.

3. METODOLOGIA

El diccionari català-valencià-balear defineix la metodologia com la ciència que estudia el mètode, i conseqüentment defineix aquest últim com la manera ordenada de procedir per assolir una finalitat, especialment per adquirir un coneixement cert, un domini tècnic, etc. Així doncs, per adquirir una bona educació i formació en les Ciències Socials hem d'utilitzar una metodologia que porte a l'alumnat a un assoliment profund i òptim dels continguts que es treballen. Per tant, per aconseguir aquest aprenentatge significatiu, hem d'implementar una metodologia pràctica basada en la motivació i l'interès de l'alumnat. Utilitzar els elements del nostre patrimoni i entorn, aconseguir que es sentin identificats amb els mateixos i utilitzar aquest sentiment d'identitat com a element catalitzador d'aquest aprenentatge, és la base d'una metodologia que té com a finalitat millorar la qualitat educativa en les aules, i més concretament en l'àrea de les ciències socials.

Així doncs per a treballar les ciències socials és molt important treballar mitjançant una metodologia activa que utilitze mètodes i activitats on els xiquets siguin els protagonistes dels mateixos i per tant tinguin una participació activa en aquest aprenentatge. A més, cal tindre en compte que la formació educativa tant del professorat com dels alumnes s'ha vist transformada per una evolució constant de la tecnologia i per la implementació d'una educació integral, tant cognitiva com emocional i personal; fet que ha provocat un canvi molt important en l'educació dels xiquets.

La recerca sobre enfocaments d'ensenyament per competències s'ha estudiat principalment en el context universitari a conseqüència del Procés de Convergència Europea, però és extensible a altres nivells. Les competències constitueixen la base fonamental per a orientar el currículum, la docència, l'aprenentatge i l'avaluació des d'un marc de qualitat, ja que brinda principis, indicadors i eines per a fer-ho, més que qualsevol altre enfocament educatiu (Tobon, citat en Ros, 2006, p.378-379). Proposa un canvi en el procés d'ensenyament aprenentatge on l'alumne aconsegueixi per al seu desenvolupament social, integral i personal un conjunt de destreses, habilitats, actituds i valors necessaris per al seu desenvolupament personal i social. (Ros, 2015, p.378-379)

Però en canvi, aquest estudi sobre la metodologia utilitzada en l'educació primària realitzat el 2015 destaca que més de la meitat dels mestres d'educació primària (57%) segueixen optant per la classe magistral com a model d'ensenyança, i sols un 29% opta pel treball grupal i un 14% per l'individual de l'alumne. (Ros, 2015)

D'altra banda, un estudi realitzat a Castelló el 2017 destaca que en les Ciències Socials un 67% dels docents es decanten per un mètode d'ensenyança interactiva, un 32% utilitza mètodes expositius i sols un 1% utilitza mètodes individuals. A més, també destaca que més de la meitat dels docents (58%) opten per utilitzar un aprenentatge basat en projectes i llibres de text, un 27% per un aprenentatge basat en projectes i només un 15% un aprenentatge basat solament en llibres de text. (Sorando, 2017)

Així doncs, es pot comprovar que l'educació individual és, objectivament, la menys utilitzada en les aules d'educació primària, mentre la interacció amb els alumnes, juntament amb l'exposició per part dels docents, segueixen sent els mètodes més utilitzats dintre de l'aula.

Per a treballar els diferents conceptes de les Ciències Socials, els mètodes d'exposició d'uns continguts per part del mestre i la interacció amb els alumnes a partir d'aquests pot ser una metodologia d'allò més útil quan el fil conductor de l'assignatura segueix la programació i temporalització d'un llibre de text. Però, quan es busca treballar el patrimoni i l'entorn d'un lloc determinat, aquest fil conductor es perd.

Un llibre de text sempre utilitza aquells entorns, elements del patrimoni o fets característics més reconeguts a nivell mundial per tal de poder realitzar el mateix llibre per a totes les diferents zones del territori. Per tant, per utilitzar aquests elements o fet característics de la nostra zona, per buscar una millora de la motivació i per tant de l'educació de l'alumnat, hem de relacionar aquests elements amb els continguts curriculars de les Ciències Socials, adaptar-los per a cada curs i crear una metodologia activa on la participació dels alumnes siga fonamental en el procés d'ensenyança-aprenentatge.

Respecte a aquest procés diferent d'ensenyança, s'utilitzaran dues metodologies per introduir aquests continguts dintre de l'aula de Primària. Dues metodologies diferents però amb un element comú, l'alumne com a protagonista.

Flipped Classroom, definida per Burgueño (2019) com una metodologia innovadora que inverteix el concepte de classe tradicional totalment. Per tant, si el normal és que en classe es

treballen els continguts teòrics i els deures pràctics es facen, generalment, a casa; aquesta metodologia proposa fer-ho al revés, treballar els continguts teòrics fora de l'aula i el treball pràctic fer-lo dintre. (Burgueño, 2019) Així doncs, aquest mètode de treball és molt pràctic a l'hora de treballar amb un entorn pròxim, ja que aquest permet un aprenentatge teòric, conèixer-lo, observar-lo, investigar sobre ell i estudiar-lo d'una forma molt més completa i motivadora. A més, si aquest patrimoni o entorn, després el podem treballar dintre de l'aula d'una forma pràctica, aquest aprenentatge pot arribar a ser molt més significatiu.

En aquest procés de treball pràctic dintre de l'aula hi apareix una segona metodologia que és fonamental en l'aplicació correcta d'aquest patrimoni: l'aprenentatge basat en projectes (ABP). Aquesta metodologia activa permet convertir als alumnes en els vertaders protagonistes en el procés d'ensenyança-aprenentatge, permet convertir les aules en espais d'investigació i, a més, si introduïm elements característics del patrimoni que rodeja la població on estudien els alumnes, la motivació i l'interès per part de l'alumnat pot arribar a ser exponencialment major al d'una classe on es treballen continguts similars a través d'una metodologia passiva com pot ser una classe magistral. (Casanova, Arias, Egea, 2018)

Cal tindre en compte, que a més de ser una eina educativa, també permetrà als alumnes conèixer millor on viuen i que els envolta. «La riquesa que el patrimoni cultural aporta a les societats és tan innegable com la fragilitat que aquest posseeix i l'amenaça que sempre planeja sobre ell. La seva conservació depèn en gran manera de la valoració que la societat faça del mateix i per això, és clau l'acció educativa.» (Casanova, Arias, Egea, 2018, p.80)

Fer sentir protagonistes als alumnes en aquest procés d'ensenyança-aprenentatge, és fonamental per aquesta revitalització i valoració de l'entorn d'aquests. Per tant, utilitzar metodologies actives, fer ús de les TIC per buscar informació i fomentar la lectura, són elements fonamentals en l'aprenentatge teòric fora de l'aula seguint la metodologia *Flipped Classroom*.

Amb més concreció, degut a la infinitat de recursos que podem trobar al terme i localitat de Vilafranca, podríem definir una mitologia conjunta *Flipped Classroom / ABP* on es seguiria fonamentalment la metodologia *Flipped Classroom*, amb diferents variacions, com a estructura. Però dintre de l'aula s'aplicaria la metodologia de l'aprenentatge basat en projectes (ABP). Per tant, i com s'ha destacat anteriorment, aquests elements del patrimoni i l'entorn quasi infinits, permeten treballar de forma directa o indirecta quasi tots els aspectes reflectits en el currículum de l'educació primària en les ciències socials. Així doncs, dintre d'aquesta metodologia activa mixta és fonamental com a docents donar les ferramentes necessàries als alumnes perquè ells puguin aprofundir en els continguts i obtenir una formació significativa.

El paper dels docents en una metodologia activa i innovadora com la que es planteja és fonamental. Treballar d'aquesta forma «obliga» l'alumnat a enfrontar-se a situacions on ha d'adquirir coneixements, habilitats, ha de contrastar estratègies, ha de prendre decisions, fins i tot crear nou coneixement i, sobretot, comprovar el resultat d'allò que ha fet. Això significa que perquè es

produeixi aprenentatge no importa tant el resultat de les accions sinó haver realitzat les accions que condueixen a l'obtenció del resultat.» (Fidalgo, 2018)

Per tant, per portar a terme una metodologia com la plantejada, un mestre ha de tindre unes qualitats fonamentals. Ha de saber de la matèria, ha de preparar molt bé les classes, ha d'explicar amb claredat i ordre, ha de saber ficar-se en el lloc de l'alumne i ser accessible per a ell/a, ha de tindre certa sensibilització del seu entorn social i cultural, i ha de saber treballar en equip, entre d'altres. (Gros, Romañá, 1995)

Així doncs, i concretant més en els continguts adients a l'entorn, patrimoni i fets característics de Vilafranca seria fonamental dividir en blocs els diferents projectes a treballar. Es podrien dividir per:

- MAPES: Vilafranca i el seu entorn
- L'ORATGE I EL CLIMA DE VILAFRANCA
- EL RELLEU VILAFRANQUÍ
- LA PREHISTÒRIA A VILAFRANCA
- EL PATRIMONI DE LA LOCALITAT
- LA VIDA A VILAFRANCA

Aquesta divisió en blocs permetria una millor planificació, una temporalització concreta i una preparació molt més completa de les activitats a realitzar. A més, a l'hora de treballar amb aquest entorn proper, la part del treball teòric a les cases podria estar més orientada a l'observació d'aquests fenòmens o elements, la investigació dels mateixos i la comparació amb altres.

Fins i tot, el fet de poder fer-ho presencialment, i després aportar, compartir i utilitzar aquest estudi per a realitzar els projectes dintre de l'aula consolidaria una comprensió i una valoració de l'entorn que els rodeja molt important, a més d'aconseguir una formació acadèmica molt més significativa.

Per últim caldria destacar, que moltes voltes la propia metodologia tampoc genera una gran millora en l'interès per part de l'alumnat o que, almenys, no aporta suficients evidències per demostrar aquesta millora en la motivació, com s'exposa en l'estudi de *La relación profesor-alumno en la metodología Flipped Classroom* (Burgueño, 2019). En canvi, altres estudis respecte a la metodologia ABP sí demostren que afavoreixen la introducció d'alguns continguts dintre de l'aula (Casanova, Arias, Egea, 2018).

Per tant, en aquesta metodologia mixta entre Flipped Classroom / ABP, el factor motivacional de l'alumnat va més lligat a la proximitat que al propi mètode. El fet d'utilitzar aquest entorn i patrimoni proper, utilitzar elements que els alumnes coneixen o descobreixen al seu voltant és el factor diferencial per aconseguir l'èxit d'aquest treball.

4. PROPOSTA – RESULTATS

El plantejament general d'aquesta proposta didàctica té dos horitzons fonamentals i bàsics en aquesta societat canviant. El primer d'ells, i el principal, és la millora de la qualitat educativa

dels/les alumnes que viuen en les zones rurals i que tenen un patrimoni, generalment, molt ric que pot resultar molt més útil del que ho és hui en dia. I el segon horitzó, que és una conseqüència del primer, és la valoració real del patrimoni, els elements i les característiques del territori que envolta als alumnes a través de la seva educació.

Per tant, per aconseguir aquests dos horitzons plantejats i obtindre resultats significatius és fonamental tant la implicació dels mestres, com la dels alumnes i les seves famílies, a més d'altres estaments com l'ajuntament, la comarca, etc.

Per a treballar dintre de l'aula aquests elements, adquirir un coneixement profund dels mateixos i adaptar les diferents característiques de l'alumnat en un projecte de tals dimensions és fonamental tindre en compte la COORDINACIÓ i la COOPERACIÓ. El mestre, com a coordinador de la proposta ha d'ajudar a l'alumnat en el procés d'investigació i de descobriment, i els alumnes han de ser capaços de coordinar-se entre ells perquè tots ells puguin adquirir una formació i educació qualitativa. Així doncs, buscar els diferents continguts curriculars, adaptar-los a les característiques de la zona i a les diferents aptituds de l'alumnat és fonamental per portar a terme aquesta proposta amb resultats positius i significatius.

Tenint en compte els aspectes curriculars anomenats anteriorment, i relacionant-los amb una proposta concreta orientada a l'entorn de Vilafranca, es podrien plantejar diverses activitats que podrien tindre un interès molt alt per part de l'alumnat. Però, a l'hora de realitzar una proposta didàctica un dels elements més fonamentals en concretar a quins cursos de l'Educació Primària va orientada. En el cas d'aquesta, va orientada als cursos de 5é i 6é, ja que la complexitat i la distància on es troben alguns d'aquests elements del patrimoni vilafranquí necessiten un procés maduratiu major. Fins i tot, molts dels elements plantejats per a treballar en aquests cursos podrien ser utilitzats en l'ESO per a continuar aquest procés de formació propera i implicada amb la mateixa zona on viuen.

Utilitzant les dues metodologies exposades anteriorment es podria realitzar un procés educatiu molt més profitós dintre de l'aula mitjançant l'Aprenentatge Basat en Projectes, i un procés més lúdic fora de les hores lectives a través del Flipped Classroom que podria consistir en visitar els diferents elements del patrimoni local que s'estudiarien i es treballarien en les següents setmanes. Per tant, tindrien un aprenentatge basat en un coneixement bàsic anterior (visita a l'element o elements del patrimoni que es van a treballar), i a partir d'aquest coneixement endinsar-se més profundament en el mateix per descobrir nous aspectes, relacionar-los amb el temari de Ciències Socials i adaptar-ho de la millor forma possible al currículum establert per als cursos de 5é i 6é de primària.

Per aconseguir aquest objectiu, es podria crear el projecte *Vilafranca, un tresor educatiu* mitjançant el qual els alumnes s'anirien transformant en diferents "personatges" que descobreixen els trets característics del patrimoni vilafranquí a través de les seves professions. Durant els cursos de 5é i 6é, els alumnes es caricaturitzarien en aquests personatges i passarien per les diferents etapes. Així doncs, podrien ser *Els cartògrafs/ Les cartògrafes* (on els alumnes treballarien els

diferents mapes de Vilafranca, tant de la localitat com del terme), *Els meteoròlegs/ Les meteoròlogues* (on els alumnes serien els investigadors del clima i oratge característics vilafranquins), *Els aventurers/ Les aventureres* (on descobririen els indrets naturals característics d'aquest terme tan ric de primera mà), *Els alcaldes / Les alcaldesses* (on estudiaren les diferents característiques demogràfiques i de la societat que viu en la localitat així com els seus costums i activitats), *Els prehistòrics / Les prehistòriques* (on podrien visitar els dos abrics de pintures rupestres de la localitat, comparar els diferents estils de vida amb l'actualitat i intentar representar aquestes pintures ells mateixos, entre d'altres) i *Els historiadors/ Les historiadores* (on estudiarien els diferents elements arquitectònics del patrimoni de Vilafranca, situant-los en la seva època, visitant-los i descobrint un món desconegut per a ells fins aleshores),

Aquestes sis etapes es podrien distribuir tres en 5é i tres 6é per poder aprofundir en els diferents aspectes de les mateixes i poder treballar-les d'una forma concreta i relacionar-les d'una forma concisa amb els continguts del currículum de Ciències Socials d'Educació Primària que es troben en el Decret 108/2014, de 4 de juliol, del Consell, pel qual estableix el currículum i desplega l'ordenació general de l'Educació Primària a la Comunitat Valenciana. A més, aquesta proposta recull continguts de cursos anteriors, en principi ja treballats, amb la finalitat de consolidar-los, ampliar-los i relacionar-los amb els elements del patrimoni local. Dos dels elements fonamentals en aquesta proposta, a més d'utilitzar les metodologies actives explicades anteriorment, són l'ús de les noves TIC i la constant innovació en les mateixes. Per aquest fet s'explicarà una activitat que es podria realitzar en cadascuna de les etapes, i alguna activitat més d'ampliació per alguna etapa on els elements del patrimoni ofereixen una gran riquesa educativa.

ETAPA 1: ELS CARTÒGRAFS / LES CARTÒGRAFES			
ASPECTE DE L'ENTORN, PATRIMONI O FACTORS CARACTERÍSTICS A TREBALLAR			
Mapa de Vilafranca i el seu entorn: <ul style="list-style-type: none"> - Desenvolupament de la localitat a partir del casc més antic de la localitat, i la seva expansió a partir del mateix. - Entorn geogràfic del terme de Vilafranca (muntanyes, barrancs, coves...) 			
BLOC	CURSOS	CONTINGUTS	COMPETÈNCIES
BLOC 2	5é i 6é CURS	<ul style="list-style-type: none"> - Representació de l'espai geogràfic. - Elaboració de croquis per a situar espais quotidians i rutes. - Ús dels punts cardinals per orientar-se. - Tipus de mapes. - Representació cartogràfica 	CMCT CAA CSC
PROPOSTA D'ACTIVITAT:			
Aquesta activitat consistiria en situar a Vilafranca en el mapa de la Comunitat Valenciana. Una volta els alumnes hagen situat Vilafranca en aquest mapa, per grups de 6 alumnes es dibuixaria un gran mapa de la Comunitat Valenciana. Tenint en compte que podrien haver-hi 5 grups es realitzarien cinc mapes del territori valencià i en cadascun d'ells es representarien diferents aspectes. <ul style="list-style-type: none"> - Les comarques - Els termes municipals - Per províncies, representant també els rius de la Comunitat Valenciana - Mapa físic: representació del relleu de la zona - Mapa climàtic 			

En cadascun dels cinc mapes caldria prestar especial atenció al territori vilafranquí. Per tant, en tots ells caldria remarcar el terme de Vilafranca i on es situa la pròpia localitat. Finalment, cada grup exposaria el seu mapa a la resta companys explicant de quin tipus de mapa es tracta i que està representat en ell. Per a realitzar aquestes representacions els alumnes, per grups, haurien de repartir les diferents tasques i cadascú investigar en la seva casa, seguint la metodologia *Flipped Classroom*, els aspectes fonamentals del mapa que haurien de dibuixar.

RECURSOS UTILITZATS	TEMPORALITZACIÓ
Cartró, paper blanc, llapis, retoladors, pintures, pinzells, ordinador.	6 o 7 sessions
ACTIVITATS D'AMPLIACIÓ	
<ul style="list-style-type: none"> - Dibuixar l'evolució i expansió de Vilafranca amb els anys, des del nucli antic fins la zona més nova del poble. 	

ETAPA 2: ELS METEORÒLEGS / LES METEORÒLOGUES			
ASPECTE DE L'ENTORN, PATRIMONI O FACTORS CARACTERÍSTICS A TREBALLAR			
L'oratge i el clima de Vilafranca <ul style="list-style-type: none"> - Clima mediterrani amb trets de clima continental - Hiverns fred i poc plujosos. Estius càlids i plujosos - Temperatures (Mitges de 5°C a l'hivern i de 18°C a l'estiu) - Maig → mes més plujós - Localitzat en un "clot" el que provoca una inversió tèrmica 			
BLOC	CURSOS	CONTINGUTS	COMPETÈNCIES
BLOC 2	5é i 6é CURS	<ul style="list-style-type: none"> - Elements del temps meteorològic - Registre de dades meteorològiques - Tipus de temps - Estacions de l'any - Variables meteorològiques - Interpretació de mapes del temps - Factor climàtics - Zones climàtiques - Climes d'Espanya - Climes (tipus i característiques) 	CMCT CAA CSC
PROPOSTA D'ACTIVITAT: CLIMOGRAMA DE VILAFRANCA			
<p>Realitzar un climograma de l'últim any a Vilafranca tenint en compte les precipitacions i les temperatures del mateix. (Es podria plantejar com un procés d'un any on cada dia es mesuren les precipitacions i la T^a mitjana, i cada mes es fa la mitjana mensual).</p> <p>Per a realitzar aquesta activitat es necessitaria una tasca de preparació prèvia dels alumnes en les seves pròpies cases per buscar la informació necessària per a poder realitzar el climograma (dades de T^a i precipitacions de cada mes en l'últim any) a la pàgina de l'AEMET.</p> <p>El gràfic de doble entrada del climograma es podria realitzar tant a mà com a ordinador (mitjançant un treball previ a casa per saber com realitzar-ho).</p> <p>Posteriorment, una volta realitzat el climograma, es podria fer una comparació amb el clima d'anys passat per adonar-nos de com ha canviat el clima de Vilafranca amb el pas dels anys i amb l'impacte dels éssers humans La Terra.</p>			
RECURSOS UTILITZATS		TEMPORALITZACIÓ	
Ordinador, paper, llapis o bolígraf, regle, colors.		3 o 4 sessions	
ACTIVITATS D'AMPLIACIÓ			
<ul style="list-style-type: none"> - Investigar els trets característics del clima vilafranquí i comparar-lo amb els climes generals d'Espanya. Realitzar una taula comparativa amb les similituds amb uns i altres fins a arribar a la conclusió de quin clima es tracta. 			

ETAPA 3: ELS AVENTURERS / LES AVENTURERES**ASPECTE DE L'ENTORN, PATRIMONI O FACTORS CARACTERÍSTICS A TREBALLAR**

El relleu característic de Vilafranca.

- Rambla de les Truites
- Riu Montlleó
- Naixement d'Els Ullals
- Kilòmetres infinits de pedra en sec declarats el 2018 Patrimoni Cultural Immaterial de la Humanitat.
- Muntanyes, com el Tossal dels Montllats a 1.643 metres (quart cim més alt de la Comunitat Valenciana)
- Barranc de la Fos
- Vilafranca, situat en un altiplà, està envoltat de senders i camins que ens porten a milers de "bancals" i camps destinats a l'agricultura i la ramaderia

BLOC	CURSOS	CONTINGUTS	COMPETÈNCIES
BLOC 2	5é i 6é CURS	- Formes de relleu (d'interior) - Components de la hidrosfera - Cicle de l'aigua - Trams d'un riu - Activitats humanes: agricultura, ramaderia i indústria.	CMCT CAA CSC

PROPOSTA D'ACTIVITAT: ÀLBUM DE LA NOSTRA TERRA

Realitzar un àlbum fotogràfic dels diferents elements del patrimoni natural del terme de Vilafranca. Es tindrà en compte que les fotografies les realitzi el propi alumne mitjançant un treball previ d'excursió a les diferents localitzacions amb la seva família. En cas de no poder anar a alguna d'aquestes es podrien agafar les diferents imatges que hi ha en la xarxa web.

Davall de cada imatge, s'ha de fer una explicació de la mateixa, exposant de quin element es tracta i quins són els seus trets característics.

Mitjançant l'ordinador els alumnes passarien les imatges a l'ordinador a través d'un USB, i les introduirien en un document Word on ficarien la coneguda explicació de cadascuna d'elles. Finalment s'imprimirien les imatges amb les seves explicacions, i el seu conjunt formaria l'Àlbum de la nostra terra

*Es realitzaria una portada per a l'àlbum a lliure elecció per a l'alumnat de fer-la a ordinador o a mà on hauria d'aparèixer el títol ÀLBUM DE LA NOSTRA TERRA, i el nom i cognom de l'alumne.

RECURSOS UTILITZATS	TEMPORALITZACIÓ
Càmera fotogràfica o telèfon mòbil amb càmera, USB, ordinador, document Word, impressora.	8 sessions.

ETAPA 4: ELS ALCALDES / LES ALCALDESSES**ASPECTE DE L'ENTORN, PATRIMONI O FACTORS CARACTERÍSTICS A TREBALLAR**

La vida en Vilafranca:

Demografia: 2200 habitants

Institucions: Ajuntament, mancomunitat d'Els Ports

Associacions i col·lectius de la localitat: Associació de Pensionistes Francolí, Unió Musical de Vilafranca, C.F. Vilafranca,

Despoblació com a factor de risc

Manca d'oportunitats laborals que comporten la migració del jovent, degut a la poca inversió en les zones d'interior.

Principals activitats econòmiques (tèxtil, ramaderia i agricultura, serradora)

Empresa Marie Claire (més de 400 treballadors)

Ramaderia i agricultura (agricultura de secà i ramaderia extensiva d'ovelles i vaques majoritàriament, encara que també hi ha granges de porcs i conills)

Serradora Maderas H.R.H

Comerç local

Ús de la pedra en sec com a divisió del territori (millora de la producció en l'agricultura i la ramaderia)

BLOC	CURSOS	CONTINGUTS	COMPETÈNCIES
BLOC 3	5é i 6é CURS	<ul style="list-style-type: none"> - Institucions pròximes a l'experiència de l'alumnat - Població de la localitat - Àmbits de participació ciutadana - Factors de natalitat i mortalitat - Moviments migratoris (factors) - Activitat econòmica principal 	CSC

PROPOSTA D'ACTIVITAT: QUIN ÉS EL COGNOM MÉS FREQUÈNT A LA NOSTRA LOCALITAT?

Aquesta localitat consistiria en realitzar una recerca en la web de l'INE sobre quin és el cognom més freqüent en la nostra localitat. A més, al tractar-se d'una activitat individual, cada alumne buscaria en quin lloc es troben els seus dos cognoms i realitzaria una llista amb aquests cognoms més típics i en quantes persones es troben (només els 10 primers i els seus dos cognoms).

Aquesta tasca es realitzaria en una sessió en l'aula d'informàtica on tots els alumnes pogueren tindre accés a internet per a cercar.

Abans de la recerca, es realitzaria una altra sessió introductòria per saber com buscar en la pàgina web de l'Institut Nacional d'Estadística aquells aspectes que ens interessin o volem saber.

RECURSOS UTILITZATS	TEMPORALITZACIÓ
Ordinador, document Word, impressora.	2 sessions

ACTIVITATS D'AMPLIACIÓ

Realitzar una piràmide de població tenint en compte: (a ordinador o a mà → Lliure elecció)

L'edat dels vilafranquins

- La proporció d'homes i dones

La natalitat / mortalitat

ETAPA 5: ELS PREHISTÒRICS / LES PREHISTÒRIQUES

ASPECTE DE L'ENTORN, PATRIMONI O FACTORS CARACTERÍSTICS A TREBALLAR

La prehistòria:

Pintures rupestres de Vilafranca

Abric de La Ferranda

Abric de la Volta Espessa

Etapas de la prehistòria a través de les pintures

Uns 7.000 anys d'antiguitat

BLOC	CURSOS	CONTINGUTS	COMPETÈNCIES
BLOC 4	5é i 6é CURS	<ul style="list-style-type: none"> - La prehistòria - Etapes - Art rupestre - Caçadors i recol·lectors 	CSC

PROPOSTA D'ACTIVITAT: PINTEM UN ABRIC RUPESTRE

Aquesta activitat consistiria en pintar un dels dos abrics que es troben en Vilafranca en la propia aula dels xiquets. Per poder conèixer com són aquest faria falta una tasca de preparació prèvia basada en la metodologia Flipped Classroom, on els propis alumnes investigarien i treballarien l'època, com dibuixaven els prehistòrics, on es troben aquestes coves i fins i tot es podria realitzar una excursió per a visualitzar-les de primera mà.

Posteriorment, en dos diferents grups dintre de l'aula es podrien representar els dos abrics rupestres en cartró i paper, mitjançant pintura.

El fet de treballar en dos grans grups necessita una tasca fonamental de cooperació i coordinació tant entre els propis alumnes com entre els alumnes i el mestre.

RECURSOS UTILITZATS	TEMPORALITZACIÓ
Cartró, paper marró, cola, pintura negra, pintura marró, pintura roja i pinzells.	4 o 5 sessions

ETAPA 6: ELS HISTORIADORS/ LES HISTORIADORES**ASPECTE DE L'ENTORN, PATRIMONI O FACTORS CARACTERÍSTICS A TREBALLAR**

- Cases modernistes
- Església de Santa Maria Magdalena (1567- 1572)
- Ermita de la Mare de Déu del Llosar (1683)
- Retaule a Sant Miquel de Bernat Serra (1429-1431)
- Torre de Conjurar
- Antic Ajuntament de Vilafranca (S. XIII-XIV)
- Forn gòtic (S.XIII)
- La Nevera (1647)
- Estàtua de la Dona Treballadora
- Llotja i Museu de la Pedra en Sec (Edifici del S.XIV)
- Portal de Sant Roc (S. XV)
- Plaça de Bous (1933)
- Antic col·legi de la Consolació (1901)
- Antic hospital de caritat (edifici medieval)
- Pont gòtic de La Pobla del Bellestar
- Museus: de la pedra en sec, de la Torre de Conjurar i de les sales gòtiques de l'Antic Ajuntament

BLOC	CURSOS	CONTINGUTS	COMPETÈNCIES
BLOC 4	5é i 6é CURS	<ul style="list-style-type: none"> - Ús d'edificis històrics - Ús de monuments històrics - Ús d'obres d'art - Noció de patrimoni històric i herència cultural - El paper dels museus 	CSC CAA CD

PROPOSTA D'ACTIVITAT: ITINERARI PER VILAFRANCA

Per grups de sis alumnes, més o menys, realitzar un itinerari per Vilafranca passant per sis elements, edificis, museus, estàtues...del patrimoni que siguin especials i representatius per a ells.

Realitzar un projecte d'itinerari on es tinga en compte el temps per a realitzar aquest recorregut (com a màxim el temps d'una sessió), i realitzar mitjançant les noves tecnologies un esquema amb la informació més destacada d'aquests elements patrimonials per tal d'explicar-los als companys en el moment de realitzar aquest itinerari.

Mitjançant aquest esquema els companys poden conèixer una mica més les característiques (any de construcció, quina funció tenia o té, a quin art pertany, que representa...) d'aquest element que es troba en la seva localitat però que fins aleshores no s'havien plantejat que era o perquè està en Vilafranca.

Per tant, aquesta proposta consisteix en elaborar un treball previ d'investigació sobre aquests elements patrimonials a casa, seguint la metodologia *Flipped Classroom* i elaborar els esquemes explicatius així com el recorregut (dibuixar-lo en un mapa de la localitat, com s'ha treballat en l'etapa 1) que es va a realitzar en l'itinerari en l'aula.

Posteriorment, després d'aquesta preparació, es realitzaria aquest itinerari on els alumnes sortirien al carrer per realitzar aquest recorregut i els grups explicarien a la resta de companys els edificis que han escollit i els trets característics dels mateixos.

Caldria destacar també, que si algun element del patrimoni escollit es troba pel terme però lluny de la localitat, es podria treballar mitjançant la projecció d'imatges o vídeos de la xarxa, realitzant l'última parada a l'aula, on s'explicaria aquest darrer element.

RECURSOS UTILITZATS	TEMPORALITZACIÓ
Ordinador (per realitzar els esquemes i la representació de l'itinerari, i per buscar la informació necessària), Cartolines, paper, impressora, projector.	*(Tenint en compte que hi podrien haver 5 grups de 6 alumnes) 8 sessions (3 preparatòries i 5 per a realitzar els itineraris)

ACTIVITATS D'AMPLIACIÓ

- Visita virtual al museu de la pedra en sec: <http://turismevilafranca.es/ca/?p=2598>
- Visita virtual a l'Església de Santa Maria Magdalena: <http://turismevilafranca.es/ca/?p=594>

Mitjançant aquestes sis etapes, els alumnes podrien endinsar-se en món totalment paral·lel al que viuen durant les sessions de Ciències Socials i descobrir un poble en què viuen, que fins aleshores, per a la majoria era totalment desconegut.

Per tant, i si atenem a diferents investigacions realitzades, es podria afirmar que aquesta forma de treballar proporcionarà un valor adient al desenvolupament cognitiu de l'alumnat, ja que igual d'important és adquirir els trets característics de la cultura i societat mundial, com ho és conèixer els més propers. Aquests últims són freqüentment suplantats per aquells més destacats i "magnífics", i no se'ls dona la importància que realment si tenen. Els elements del patrimoni proper són l'eina més potent que Vilafranca i moltes altres zones tenen en la lluita contra la despoblació en les zones rurals. Per tant, fomentar el seu estudi i l'interès dels més joves per aquests, és la millor manera de construir un futur més sostenible amb l'entorn, que permeta valorar-lo i potenciar-lo com a motor econòmic de la zona.

Crear recursos i activitats innovadores, i utilitzar l'entorn com a riquesa educativa és fonamental en la formació de l'alumnat i en la comprensió del seu entorn, a més d'obtindre uns resultats significatius i que la qualitat educativa millore exponencialment. També cal tindre en compte que és necessària una implementació adequada de les metodologies exposades, ja que a través de les mateixes és com millor es pot arribar a aquests resultats òptims.

Per tant, es podria arribar a la hipòtesi que, basant-nos en els diferents estudis de les metodologies exposades anteriorment, amb una bona coordinació i cooperació, i amb la generació de recursos tant motivadors com educatius, els resultats d'aquesta proposta podrien oferir un millora molt significativa en l'adquisició dels diferents continguts curriculars de les Ciències Socials relacionats amb l'entorn, respecte a aquells que no es poden treballar amb aquest. A més, aquesta formació significativa i qualitativa també s'extrapolaria a un coneixement molt més profund del territori on viuen i de la importància que té la conservació del mateix per mantenir viu un entorn en perill d'extinció com són moltes zones rurals.

5. CONCLUSIONS

Després d'analitzar els possibles resultats que es donarien portant a terme la metodologia exposada anteriorment basada en la proximitat dels continguts que es treballen, a més d'oferir la màxima participació dels alumnes dintre de l'aula, es pot arribar a la conclusió que els resultats educatius i formatius d'aquests alumnes obtindrien una millora molt significativa.

Cal tenir en compte que les pròpies metodologies aplicades en aquest projecte poden oferir una millora significativa dintre de l'aula, encara que alguns estudis obtenen resultats contradictoris, com s'ha exposat anteriorment. L'ús de metodologies actives on el xiquet es sent partícip i principal protagonista, on el mestre és un més, és una ajuda, una eina per continuar amb aquest aprenentatge tant motivador per a ells. Per tant, i per a obtindre una bona aplicació del treball realitzat i exposat anteriorment, el treball del docent és fonamental i imprescindible. El mestre ha de ser conscient de la metodologia de treball que porta a terme, coneixedor del patrimoni, entorn i elements

característics de la localitat, i ha de seguir formant-se per millorar, si vol trobar els punts que generen més dificultats per buscar aquesta constant millora en l'educació.

La societat en què vivim evoluciona constantment, els alumnes evolucionen al mateix temps que aquesta societat, els mestres també, però moltes voltes l'escola es queda enrere. La introducció de material de noves TIC, l'ús d'ordinadors, tauletes i d'altres aparells electrònics semblen una evolució dintre de l'aula, i potser ho són.

Les tecnologies de la informació i de les comunicacions possibiliten la creació d'entorns educatius innovadors que suposen una millora en els processos d'aprenentatge humà gràcies a l'augment de les possibilitats que s'obrin per presentar el coneixement de diverses maneres, implementar metodologies d'ensenyança i, en definitiva, motivar a l'alumnat l'enteniment de la realitat que el rodeja i del món social en què està immers. (Barros, 2010, p. 37)

Però si la metodologia segueix sent la mateixa, si el mestre és el vertader protagonista, i els alumnes adquireixen coneixements que el mestre exposa, seguim utilitzant una metodologia passiva que només genera un enriquiment cognitiu i conceptual en els alumnes, perdrem gran part d'aquesta motivació i per tant, gran part d'aquesta millora significativa en l'aprenentatge.

L'enriquiment personal dels alumnes és fonamental en una educació de qualitat, i tot docent deu ser conscient que el desenvolupament d'un pensament crític en els alumnes és una eina essencial per construir una millor educació i una millor societat. Així doncs, la introducció de noves eines digitals, ha d'anar acompanyada d'un bon ús de les mateixes. Aquestes poden permetre als alumnes investigar, buscar, descobrir per ells mateixos, i per tant, els pot fer sentir protagonistes dintre de l'aula. Aquest fet és el més important en la metodologia exposada anteriorment.

Els mestres busquen la motivació dels alumnes a través d'elements de l'entorn i del patrimoni de la localitat on viuen, i els alumnes troben aquesta motivació en la investigació d'aquests elements, en la recerca de més fets que potser ningú ha donat importància o que els generen una curiositat especial. La unió d'aquests dos factors és el que genera aquesta millora en el rendiment acadèmic, en el desenvolupament cognitiu i també, exponencialment, en el personal.

Comprendre l'espai on vivim, aquest espai immens en què ens sentim tan petits, però que al mateix temps, canviem al nostre gust sense pensar en les possibles conseqüències. Reflexionar, educar i entendre que aquest espai és el que ens fa rics, per gaudir-lo, per conèixer-lo, per valorar-lo, per tindre'l al costat de casa. Aquest espai és un element fonamental per construir una educació de qualitat, perquè valorar allò que ens rodeja, i utilitzar-lo com a eina educativa és un pas més per canviar el paper de la proximitat en l'educació. Aquesta societat canviant i diversa mereix valorar i potenciar molt més l'entorn més pròxim, i més aquest en perill de despoblació.

D'altra banda, també cal destacar que és un projecte ambiciós, però amb certes limitacions, ja que només està orientat, en un principi, als cursos de 5é i 6é de Primària. Encara que amb un estudi i una preparació més profunda es podria plantejar com un projecte transversal per a tota l'Educació Primària, que permetria comprendre a tots els nens el lloc on viuen, que els rodeja i el significat i relació que tenen aquests elements del seu patrimoni amb tota la matèria que estudien en les Ciències Socials.

Per acabar, caldria destacar que aquest TFG representa uns elements socials moltes voltes oblidats en l'educació i per tant genera una gran quantitat de variables per poder aplicar dintre de l'aula que milloren el rendiment dels alumnes. A més, també ofereix una perspectiva de la societat rural on viuen aquests xiquets, amb una gran mancança de serveis però amb gran riquesa natural i patrimonial que poden trobar al seu entorn i oferir-los un futur millor.

6. BIBLIOGRAFIA

- Amílcar, P. (2019). Hacia una educación rural inclusiva. *Revista de Educación Inclusiva*, 12(1), 225-246.
- Barros, B. (2010). Tecnología y Educación Motivación, actitud y aprendizaje. *Uciencia: revista de divulgación científica de la Universidad de Málaga*, 36-39.
- Benito, D. (2013). Despoblación, desarraigo y escuela rural: condenados a encontrarse. *Encrucijadas: Revista Crítica de Ciencias Sociales*, 6, 56-69.
- Burgueño, J. (2019). La relación profesor-alumno en la metodología «Flipped Classroom». *Miscelánea Comillas: Revista de Ciencias Humanas y Sociales*, 77(150), 93-113.
- Camacho, M. (2018). La innovació en educació. Aspectes clau i reptes de futur. En *Anuari de l'Educació de les Illes Balears* (pp. 16-28).
- Casanova, E., Arias, L., & Egea, A. (2018). La metodología por proyectos como oportunidad para la introducción de la historia y el patrimonio en las aulas de Educación Infantil. *Contextos educativos: Revista de educación*, 22, 79-95.
- Castro, L., & López, R. (2019). Educación patrimonial: necesidades sentidas por el profesorado de infantil, primaria y secundaria. *Revista interuniversitaria de formación del profesorado*, 94, 97-114.
- Domínguez, A., & López, R. (2014a). Patrimonio, paisaje y educación: formación inicial del profesorado y educación cívica del alumnado de primaria. *Clío: History and History Teaching.*, 40, 26 pàgs.
- Fidalgo, A. (2018, junio 12). ¿Qué son las metodologías activas? Recuperat de <https://innovacioneducativa.wordpress.com/2018/02/22/que-son-las-metodologias-activas/>
- Fontal, O. (2016). Educación patrimonial: retrospectiva y perspectivas para la próxima década. *Estudios pedagógicos*, 42(2), 415-436.
- Fontal, O. (2017). Educación patrimonial: La educación patrimonial en España. *Cuadernos de arte rupestre: revista del Centro de Interpretación de Arte Rupestre de Moratalla*, 8, 83-86.
- Ginés, P. X. (2020). Fòrum de la Nova Ruralitat | Nova Ruralitat. Recuperat de <https://novaruralitat.org/>
- Gros, B., y Romañá, T. (1995). *Ser profesor. Palabras sobre la docencia universitaria*. Barcelona: Universitat de Barcelona.

- Marsol, R., Seuma, M., Bardavio, A., & Solsona, R. (2012, mayo 15). El territori com a escola: les escoles rurals i el patrimoni històric. *Treballs d'Arqueologia*, 18(2012), 133-146.
- Martín, N. (2013). La interpretación del patrimonio. Una disciplina con futuro. *El InDiferente*, 15, 23-27.
- Ministeri d'Agricultura, Pesca i Alimentació. (2019). *INFORME ANUAL DE INDICADORES*. Recuperat de https://www.mapa.gob.es/es/ministerio/servicios/analisisyprospectiva/informe_anual_indicadores2018_tcm30-513683.pdf
- Miranda, C. E. (2017). El patrimonio local como herramienta educativa. *Revista Internacional de Investigación en Ciencias Sociales*, 25-34.
- ONU (2020, febrero 12). Objetivos y metas de desarrollo sostenible. Recuperat de <https://www.un.org/sustainabledevelopment/es/sustainable-development-goals/>
- Ossenbach, G. (2010) La difusión del patrimonio, un reto educativo para la educación, en Colleldemont, E.; Padrós, N. y Carrillo, I. Memoria, ciudadanía y museos de educación. 102-110.
- Peirano, C., Puni, S., & Astorga, M. I. (2015). Educación rural: oportunidades para la innovación. *Cuadernos de Investigación Educativa*, 6(1), 53-70.
- Ros, R. (2015). Estudio sobre metodologías de enseñanza y competencias en Educación Primaria. *REIDOCREA*, 4, 378-385.
- Sorando, L. (2017). Investigación sobre las metodologías usadas en ciencias sociales para la mejora de la calidad educativa. Recuperat de http://repositori.uji.es/xmlui/bitstream/handle/10234/169238/TFG_2017_SorandoGarcia_Lorena.pdf?sequence=1
- Tobon, S. (2006). Aspectos básicos de la formación basada en competencias. Talca: Proyecto Mesesup
- Tortosa, P. (2013). *VILAFRANCA. Un mar de pedra seca a mil metres d'altitud* (1.ª ed.). València, Espanya: Edicions 96 i Ajuntament de Vilafranca.

7. ANNEXES

Enllaços útils per a les activitats

- TURISME VILAFRANCA: <http://turismevilafranca.es/ca/>
- AJUNTAMENT DE VILAFRANCA: <http://www.ajuntamentdevilafranca.es/>
- VILAFRANCA EN FOTOS 360º: <http://turismevilafranca.es/ca/?p=2591>
- INSTITUT NACIONAL D'ESTADÍSTICA: <https://www.ine.es/index.htm>
- AGENCIA ESTATAL DE METEOROLOGIA: <http://www.aemet.es/ca/portada>
- EL TEMPS D'IGNASI LLOPIS: http://www.ajuntamentdevilafranca.es/i_llopis/
- NOTÍCIES SOBRE ELS ABRICS DE PINTURES RUPESTRES A VILAFRANCA:
 - https://www.ub.edu/web/ub/ca/menu_eines/noticies/2018/01/026.html
 - https://elpais.com/ccaa/2017/12/25/valencia/1514192832_612483.html
 - https://www.elperiodicomediterraneo.com/noticias/comarcas/vilafranca-mundo-mucho-descubrir_1119276.html
- INSTITUT CARTOGRÀFIC VALENCIÀ: <http://www.icv.gva.es/es>
- MAPA PER COMARQUES: (Vilafranca està localitzada geogràficament en la comarca de l'Alt Maestrat però pertany a la comarca d'Els Ports degut a la seva vinculació històrica amb Morella)
<https://www.avl.gva.es/documents/84900/91479/Mapa+de+les+comarques+valencianes/e1683c7a-8a9e-4902-aaa5-92fa94284121>
- MAPA DELIMITACIONS MUNICIPALS: <http://www.icv.gva.es/va/delimitacio-municipal>
- MAPA FÍSIC:
<https://www.avl.gva.es/documents/84900/91479/Mapa+f%C3%ADsic+de+la+Comunitat+Valenciana>
- ATLES CLIMÀTIC ESPANYA:
http://www.aemet.es/documentos/es/conocermas/recursos_en_linea/publicaciones_y_estudios/publicaciones/Atlas-climatologico/Atlas.pdf

Fotografies dels elements característics del patrimoni i entorn vilafranquí

(Sales gòtiques de l'Antic Ajuntament)

(Barranc de la Fos)

(Riu Montlleó)

(Museu de la Pedra en Sec 1)

(Museu de la Pedra en Sec 2)

(Pont gòtic de la Pobla del Bellestar)

(Pedra en sec 1)

(Pedra en sec 2)

(Rambla de les Truites)

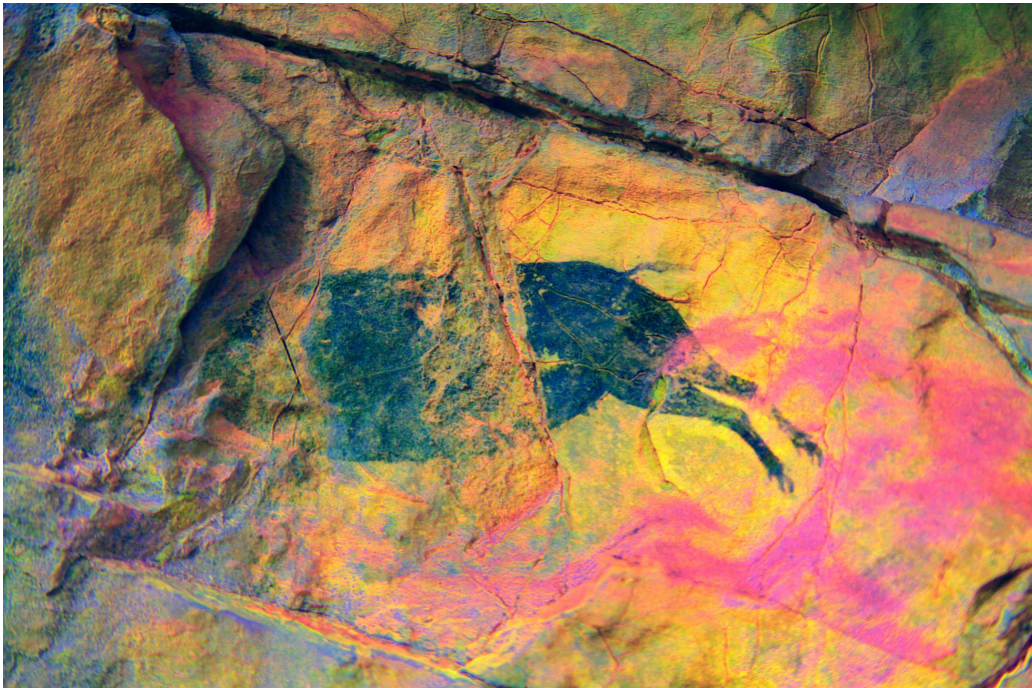
(Tossal dels Montllats)

(Estàtua de la dona treballadora)

(Antiga llotja)

(Porc senglar de La Ferranda retocat)

(Arquer de La Volta Espessa)

(“Bancals”)

(Esgésia de Santa Maria Magdalena)

(Torre de Conjurar)

(Nevera)

(Porta de Sant Roc)

(Plaça de bous)

(Antic col·legi de la Consolació)

(Antic hospital)

(Santuari de la Mare de Déu del Llosar)

(Vilafranca 1)

(Vilafranca 2)

Referències bibliogràfiques sobre les fotografies:

*Les fotografies que no estan referenciades es deu a que són imatges personals, i per tant, no estan extretes de cap pàgina.

Pedra en sec 1. (2017). [Fotografia]. Recuperat de <http://turismevilafranca.es/wpcontent/uploads/2014/08/pedra-en-sec-1.jpg>

Pedra en sec 2. (2017). [Fotografia]. Recuperat de <http://turismevilafranca.es/wpcontent/uploads/2014/08/pedra-en-sec-4.jpg>

Riu de les truites. (2017). [Fotografia]. Recuperat de <http://turismevilafranca.es/wpcontent/uploads/2014/09/riu-de-les-truites-1.jpg>

Pont gòtic de La Pobla del Bellestar. (2017). [Fotografia]. Recuperat de <http://turismevilafranca.es/wp-content/uploads/2014/12/activo.jpg>

Tossal dels Montllats. (2017). [Fotografia]. Recuperat de <http://turismevilafranca.es/wp-content/uploads/2014/08/tossal-dels-montllats1.jpg>

Barranc de La Fos. (2017). [Fotografia]. Recuperat de <http://turismevilafranca.es/wp-content/uploads/2014/08/barranc-fos.jpg>

Riu Montlleó. (2017). [Fotografia]. Recuperat de <http://turismevilafranca.es/wp-content/uploads/2014/08/montlleo.jpg>

Museu de la Pedra en Sec 1. (2017). [Fotografia]. Recuperat de http://turismevilafranca.es/wp-content/uploads/2015/01/museo_pedra1.jpg

Sales gòtiques de l'Antic Ajuntament. (2017). [Fotografia]. Recuperat de <http://turismevilafranca.es/wp-content/uploads/2014/08/ajuntament-3.jpg>

Museu de la pedra en sec 2. (s. f.). [Fotografia]. Recuperat de <https://turismodecastellon.com/uploads/ficherosAntiguos/imagenes/pedra2.jpg>

Domingo, I. (2017). *Porc senglar de La Ferranda retocat* [Fotografia]. Recuperat de https://elpais.com/ccaa/imagenes/2017/12/25/valencia/1514192832_612483_1514193309_noticia_grande.jpg

Domingo, I. (2017a). *Arquer de La Volta Espessa* [Fotografia]. Recuperat de https://ep01.epimg.net/ccaa/imagenes/2017/12/25/valencia/1514192832_612483_1514193549_su_mario_normal_recorte1.jpg

Santuari de la Mare de Déu del Llosar. (s. f.). [Fotografia]. Recuperado de <https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fwww.ermittascomunidadvalenciana.com%2Fcamvil1.htm&psig=AOvVaw0hVX5mSCdqT18vIrmIFcZR&ust=1590244254698000&source=images&cd=vfe&ved=0CAIQjRxqFwoTCOjI5NfXx-kCFQAAAAAdAAAAABAM>

Vilafranca 1. (2017). [Fotografia]. Recuperado de http://turismevilafranca.es/wp-content/uploads/2014/11/familiar_3.jpg